

Ангеліна Пономаренко

НЕ БІЙТЕСЬ ЗАГЛЯДАТИ У СЛОВНИК VS ІНТЕРНЕТ...

Про словникову роботу на уроках української мови написано багато праць. Ніхто ніколи не ставив під сумнів потребу у збагаченні лексики учнів, поліпшенні їх правописних навичок, проте кожна епоха вносила свої нюанси в організацію словникової роботи. Якщо ще два десятиліття тому школяр, аби з'ясувати лексичне значення слова чи перевірити його правопис, звернувся б до словника-книги, то нині – переважно до електронних ресурсів. Це добре чи погано? Що здобуто, а що втрачено?

У сучасній освітній парадигмі відбулися зміни у змісті й обсязі навчального предмета «українська мова». Розширення сучасного інформаційного простору й переосмислення місця й ролі в ньому української мови спонукає до багатоаспектного трактування мови як явища, зумовлює пошуки нових підходів, ефективних методик у лінгводидактиці. Триває робота над якісно новими навчально-методичними комплектами з дисциплін, які відповідають сучасним орієнтирам викладання і сприймання навчального предмета, покликані цілісно розвивати мовну особистість.

В освітянському середовищі останнім часом широко застосовується поняття *навчально-методичний комплект*, яке не є стандартизованим і відсутнє у ДСТУ 3017-95 «Видання. Основні види. Терміни та визначення». Також немає у переліку видань за видовою належністю, що мають обов'язковим його компонентом, не визначено їх необхідну кількість. Загалом навчально-методичний комплект призначений задовольнити дидактичні потреби учасників навчально-виховного процесу і повинен мати єдину наскрізну змістову концепцію, а не лише бути згрупованим за принципом оформлення.

Варто розрізнити терміносполуку *навчально-методичний комплект*, що переважно має застосування у загальноосвітній школі, та поняття *навчально-методичний комплекс навчальної дисципліни*, що частіше використовується у вищій школі, має ширше значення і, крім матеріалів методичного забезпечення,

охоплює ще й документацію щодо планування вивчення дисципліни, її паспортизації. Навчально-методичний комплекс навчальної дисципліни є моделлю навчального процесу на всіх його етапах і широко впроваджений в Україні і в зарубіжжі.

Часом навчально-методичним комплектом вважають видання з одного навчального предмета для всіх класів, підготовані одним автором чи авторським колективом. Інший підхід до тлумачення поняття *навчально-методичний комплект* знаходимо у презентаційних каталогах та рекламних оголошеннях видавництв, що займаються випуском навчальної літератури. У цих матеріалах найчастіше виокремлено такі складники навчально-методичного комплекту: підручник (посібник), який є визначальною складовою комплекту; робочий зошит (характерна складова для початкової та середньої школи і менш характерна – для старшої); методично-дидактичне видання. У комплектах для учнів старших класів, як правило, до підручника, що містить основний навчально-теоретичний матеріал, укладають посібник-практикум.

Для прикладу порівняймо найширший (який нам вдалося виявити) навчально-методичний комплект з української мови (для 5 класу, автор – О. Глазова), він має такі складники: 1) підручник; 2) зошит для тематичного оцінювання навчальних досягнень з української мови; 3) робочий зошит з розвитку мовлення (мовне портфоліо); 4) уроки української мови в 5 класі; 5) «Готуємося до уроків української мови в 5 класі: контроль знань».

Стандартний навчально-методичний комплект з української мови (для 6 класу; автори – А. А. Ворон, В. А. Солопенко) охоплює: 1) підручник; 2) зошит для контрольних робіт з української мови; 3) «Готуємося до уроку. Українська мова. 6 клас».

Загалом обидва навчально-методичні комплекти дадуть змогу творчому вчителіві-словеснику досягнути дидактичної, розвивальної та виховної мети в навчанні української мови, яку ставлять перед ним державний стандарт і програма з української мови. Більша кількість складників комплекту оптимізує роботу вчителя, урізноманітнює навчальну діяльність учня і стимулює креативність лінгводидактів і мовознавців.

На нашу думку, навчально-методичні комплекти з української мови варто доповнити зошитом-словником з української

мови, у якому доцільно поєднати кілька сегментів – тлумачний, фразеологічний, орфографічний, перекладний (для шкіл з викладанням мовами національних меншин) словнички. Кожний сегмент має охоплювати достатній для досягнення дидактичної мети у відповідному класі реєстр-мінімум і друковану основу для власноруч створюваного під керівництвом учителя словничка.

Чи потрібен сучасному учневі (й без того перевантаженому різноманітною навчальною інформацією, проектами, конкурсами, атестаціями) зошит-словник з української мови? З іноземної – без жодного сумніву – потрібен. Доцільність підтверджена десятиліттями практики вивчення мов. А з української?

Нерідко вчителі-словесники у сучасній практиці викладання української мови рекомендують учням вести зошити-словники. Переважно у них фіксують складні випадки правопису (особливо під час роботи над помилками після контрольних робіт, диктантів, творів, переказів), а також тлумачення незнайомих слів. Рідше, за порадою педагога школярі ведуть термінологічні словнички. Оскільки годин на вивчення фразеології відведено зовсім мало й системну фразеографічну роботу організувати складно; найчастіше обмежуються епізодичним тлумаченням певних фразеологічних одиниць, фіксуючи його у робочому зошиті. Орієнтування на профільне навчання підштовхує до творчих підходів в учнівській лексикографії. Скажімо, О. Россихіна у статті «Збагачення словникового запасу учнів на уроках української мови з огляду на їх профільне самовизначення та майбутню професійну орієнтацію» умотивовує доцільність ведення зошита-словника, в якому на кожній сторінці в алфавітному порядку варто записувати професійну лексику того виду трудової діяльності, який до вподоби, з поясненням походження кожного слова. Творення словників «власноруч» (наприклад, словників місцевих говірок) – цікава й продуктивна ідея для лінгвістичних гуртків, проте дуже важливо, щоб учитель хоча б схематично ознайомив учнів із базовими принципами української лексикографії, пояснив, яким може і яким не може бути словник, чим треба керуватися при створенні словника, що це тривала в часі дуже ретельна праця, яка покладає на словникаря величезну відповідальність за

результати своєї роботи перед майбутніми користувачами підготованого лексикографічного видання.

Отже, словникова справа в загальноосвітніх закладах жива, але наскільки ефективна? Анкетування, проведене лінгводидактами, засвідчило, що ознайомлення учнів зі словниками прямо залежить від того, якою мірою ними забезпечено навчальний заклад. Лідерами словникового «рейтингу» є шкільні орфографічні та короткі тлумачні словники, трохи поступаються за популярністю – фразеологічні. Визначені у програмі лексикографічні видання найчастіше в кабінетах української мови сучасних українських шкіл є в одному примірнику, тому зазвичай вчитель лише демонструє учням ці книги під час вивчення відповідних тем програми, а організувати колективну роботу зі словниками з об'єктивних причин неможливо. Частково проблему забезпечення шкіл лексикографічними джерелами дає змогу розв'язати те, що в сучасних підручниках з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів як додатки наводяться короткі словнички – тлумачний, фразеологічний, термінологічний, словничок наголосів, словничок назв почуттів, російсько-український та українсько-російський словничок, словничок ділової мови, словничок синонімів.

Інформативним є дослідження хронометражу відшукування учнями заданого слова в орфографічному словнику. Швидкість виконання цього завдання здебільшого не залежить від успішності навчання учні. Школярі з гіршим рівнем успішності часом демонструють кращі результати. У класах, де це засвідчено, не була належно організована робота зі словниками; формування цієї навички у дітей відбувалось неконтрольовано.

Із щораз ширшим застосуванням електронних лексикографічних ресурсів, де пошук слова відбувається автоматично, навички роботи з друкованими словниками у сучасних школярів не розвиваються. Для цього немає мотивації: навіщо йти до бібліотеки і шукати книжку (а нині в домашніх бібліотеках лінгвістичні словники, на жаль, не популярні), коли за кілька секунд все можна знайти в Інтернеті? Так, можна. А іноді й варто, адже нині маємо якісні електронні лексикографічні продукти. Але вчитель-словесник у словниковій роботі має спочатку сформувати в учнів навички роботи зі словниками-книгами,

пояснити принципи їх укладання та максимально ефективного використання в навчанні і повсякденній практиці, а вже потім ознайомити з різними типами електронних лексикографічних ресурсів, щоб школярі розуміли, що може і чого не може електронний словник. У віртуальних навчальних середовищах, які набувають дедалі більшої популярності, часто розробники передбачають можливість створення власного словничка (гlossарію), переважно термінологічного або тлумачного. На нашу думку, у розробленні навчальних курсів з української мови для загальноосвітніх шкіл на електронних ресурсах варто використовувати креативний потенціал міжпредметних зв'язків української мови та інформатики і передбачити віртуальний експериментальний майданчик для творчості юних лексикографів – програмну оболонку для створення кількох типів словничків. Це в майбутньому. А тепер – подих історії. Серед методичних рекомендацій до викладання української мови у другій половині ХХ століття трапилась така пам'ятка для учня «Як виготовити словник»:

1. Знайдіть зошит для словника, для цього порахуйте скільки літер є в алфавіті мови, яку вивчаєте. Врахуйте, що не всі літери можуть бути включені до словника. Наприклад, в українській мові для словника не потрібні літери «и», «ь», адже з них не починаються слова. Щоб визначити кількість сторінок у зошиті, помножте кількість літер на 5. Таким чином на кожну літеру буде виділено 5 сторінок словника. Якщо вважаєте, що потрібна інша кількість, зробіть ваші розрахунки. Деякі літери маловживані на початку слів, для них потрібно менше сторінок. Орієнтуйтеся на друкований словник.

2. Розріжте аркуші, як в алфавітній книжці. Подивіться, як влаштовані щоденники. Відзначайте початок кожної літери на аркушах простим олівцем, щоб не відрізати зайве, в результаті з правого боку зошита буде видно всі літери алфавіту.

3. Підпишіть всі літери фломастером. Ваша алфавітна книжка готова.

4. Розподіліть кожну сторінку на потрібну кількість частин. Сторінки можна розкреслити за допомогою лінійки та олівця.

5. Підпишіть словник. Якщо він колись загубиться, вам його повернуть».

Одне з найважливіших умінь сучасної людини – вміння працювати з інформацією, а отже, з довідковими ресурсами. Основи цього закладаються під час словникової роботи в школі. Навички використання різних типів лексикографічних джерел – це невід’ємний складник комунікативно самодостатньої сучасної мовної особистості. І вчитель-словесник відповідальний за їх формування. Які методичні прийоми він вважатиме найбільш доцільними у словниковій роботі на уроках мови в конкретному класі – чи «історичну реконструкцію» у вигляді самостійно виготовленого зошита-словника; чи ведення зошита-словника на друкованій основі як складника навчально-методичного комплексу, чи роботу у віртуальному середовищі над створенням глосарію до певних тем – це його професійне рішення. Але реалії сьогодення переконують: нині словникова робота в школі не лише не втратила своєї актуальності, а й має набагато більші можливості для стимулювання пізнавального інтересу учнів і мотивування навчальної діяльності. Важливо, щоб школярі хотіли і вміли «заглядати у словник», а також знали, де знайти його в Інтернеті.

Оксана Данилевська

РУДИМЕНТИ ТОТАЛІТАРНОЇ МОВИ В УКРАЇНСЬКИХ ПІДРУЧНИКАХ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Феномен тоталітарної мови, або тоталітарного дискурсу, добре досліджений у сучасній соціолінгвістиці. Праці, у яких висвітлено різні аспекти тоталітарних мов, класифікують не тільки за країнами, де ці мови формувалися, а й за історичними періодами, географією авторів, проблематикою, підходами. До незаперечних авторитетів у царині тоталітарного дискурсу належать Д. Вайс, А. Вежбицька, В. Клемперер, Е. Лассан, П. Серіо, Дж. Янг. Ідеї згаданих учених розвивають В. М. Брицин, О. В. Зарецький, С. С. Єрмоленко, Ю. С. Степанов, Г. М. Яворська та інші дослідники, які з’ясовують механізми тоталітарної мови, досліджують лінгвістичні особливості так